

ועד ליל שבת

דברי מוסר והשקפה ע"ס מסכת אבות

מראש הישיבה הגאון הגדול רבי ישראל בונם שרייבר שליט"א
שנאמרו בישיה"ק

הדרך לזכות לזכירת התורה

שהוא יכול עכשיו, ונמצא שלפי אותה שעה אין עליו חיוב לדעת את מה שידע לפני כן, ואף לא בעינין בזה לפטורא דאונס. ואם כן המבואר לנו מדברי התנא, שעל אף שכל אחד צריך לשאוף לפסגת הפסגות ולדעת ככל הניתן, בכל זאת עליו לדעת שגם אם יעשה כל אשר בכוחו מכל מקום לא יוכל להשיג את הכל, והתביעה שמוטלת עליו היא לעשות לפי הכוחות שניתנו לו מראשית בריאתו.

ויש בדברים קולא מצד אחד וחומרא מצד שני, הקולא היא שהאדם לא נדרש לעשות את מלאכת אחרים ואין לו אלא מה שבידו, והחומרא היא שאדרבה, מוטל עליו למלא לחלוטין את כל מה שיש בכוחו, ובזאת יבחן עד כמה עשה את מה שייצדו עבורו מן השמים.

איך ניתן להגיע לידי ידיעת הש"ס

ישנם רבים שבאים ושואלים, איך אפשר לזכור מה שלומדים, הרי בלי לחזור שוב ושוב על אותן סוגיות ועל אותה מסכת - קרוב לודאי שמהר מאוד לא יזכרו אותה, ומאידיך לחזור על המסכת כמה פעמים זה לא שייך, כי רוצים להתקדם, רוצים לרכוש עוד ידיעות, וככל שמתקדמים ולומדים עוד ועוד לא שייך לחזור כל הזמן על כ"כ הרבה סוגיות, אז מה אפשר לעשות כדי להתקדם מצד אחד, אך לזכור את מה שלומדים מצד שני.

[מעניין לענין שמעתי מפי מרן הגרא"מ שך זצ"ל בהספדו על מרן בעל הקהילות יעקב, שבעל הנחלת דוד סיפר על רבו הגר"ח מוואלוז'ין שפעם הוצרך לפסוק על פי איזה דין, וחזר בשלושה ימים בלבד על כל הש"ס כולו בשביל לחפש את מקורו. ועינינו הרואות כיצד מושגים אלו אינם שייכים אלא לשנים קדמוניות, ואילו אנו רחוקים מהכא להתם כרחוק מזרח ממערב...].

זכירת התורה היא סיעתא דשמיא - ולא כפי הכישרון

אבל צריך לדעת יסוד גדול. אין ספק שאם התורה היתה חכמה ככל החכמות היה קשה לזכרה ולחזור עליה שוב ושוב כאשר צריך להתקדם בידיעות נוספות, אבל עלינו לדעת, התוה"ק היא תורת ה', וקוב"ה וישראל ואריתא חד, מי שמחליט להשקיע ולהתמסר ללימוד התורה באמת, אז יש לו סיעתא דשמיא על-טבעית, והדברים בדוקים ומנוסים, ישנם אנשים שאין להם כישרון רב כ"כ, הם לא בעלי זיכרון כלל, אבל הם החליטו ללמוד, והתמסרו לתורה, ושאפו לדעת ש"ס, ולכן, ורק לכן - הם יודעים ש"ס. הם לא עשו חשבונות וחכמות כמה לחזור ואיך להתקדם - הם פשט החליטו שהם לומדים ש"ס, והקב"ה שלח את הס"ד, והם הצליחו. ידיעת התורה אינה דבר שבטבע, התוה"ק נקנית למי שזכאי לכך, ומי שמתמסר ללימוד התורה הוא זכאי לכך והוא אכן ידע את התורה. (ואין הכוונה דוקא לפרוש לחלוטין מהעולם הזה, אלא להקדיש את עצמו לתורה עם תכניות ברורות ועם שאיפה לדעת כמה שיותר, בלי להתעניין בהבלים ובכל שאר העניינים שאינם נוגעים אליו מאומה, רק להיות שקוע בלימוד התורה).

ואם כי אמנם דברי תורה קלים לאבדם ככלי זכוכית ודי להעיק עיניים בשביל לאבד את הכל, במה דברים אמורים דוקא במי שמסירה את דעתו, אבל מי שמציב את עצמו על דרך ברורה של רצון לדעת ולקנות את כל דברי התורה, מתוך מהלך של ידיעה וחזרות וקנין, זוכה על ידי זה לזכור גם את הפרטים שעליהם לא חזר מתוך האיחוד עם התורה שיצר לעצמו.

פ"ג משנה ח'. כל השוכח דבר אחד ממשנתו מעלה עליו הכתוב כאילו מתחייב בנפשו וכו' יכול אפילו תקפה עליו משנתו תלמוד לומר ופן יסורו מלבבך כל ימי חיך, הא אינו מתחייב בנפשו עד שישב ויסירם מלבו.

ידיעת התורה - לפי יכולות האדם

הגמ' במנחות (צ"ט): אומרת כעין דברי המשנה, "כל המשכח דבר אחד מתלמודו עובר בלאו שנאמ' השמור לך ושמור נפשך מאד פן תשכח את הדברים, יכול אפי' מחמת אונסו, ת"ל ופן יסורו מלבבך - במסירם מלבו הכתוב מדבר, רבי דוסתאי בר' ינאי אמר יכול אפילו תקפה עליו משנתו ת"ל רק".

ומבואר לכאן בדברי הגמ' דהיתה הו"א שמי ששוכח דבר אחד ממשנתו עובר בלאו אחד או שניים ואפילו בשלושה לאוין, ובפשטות זהו היסוד למאי דאמר תנא דילן ש'הרי זה מתחייב בנפשו', וסלקא דעתך אמינא דהכי יהוי דינא אפילו בשוכח מחמת אונסו ואפילו תקפה עליו משנתו, ועל דא קא משמע לן קרא שאינו חייב עד שיסירן מליבו, דכתיב 'פן יסורו מלבבך' וגו'.

ולכאורה הדברים תמוהים, מהיכי תיתי לן שהשוכח דבר ממשנתו יתחייב אפילו באונס, ומאי בעינן לזה קרא בפני עצמו, תיפוק ליה מקרא דולנערה לא תעשה דבר דמהתם ילפינן לכל התורה כולה דאונס רחמנא פטריה, ותו ליכא שום סברא לחיובא.

ועל כרחק דיש לחדש ולומר דזה ודאי שלא עלתה על ליבנו מעולם לחייב את מי ששכח את תלמודו מחמת אונס, וכל מאי דאמרינן הכא לא מיירי לענין הפטור אלא לענין עיקר צורת החיוב, והיינו דבהו"א סלקא דעתין שמי שלא הצליח לזכור את תלמודו ע"י אונס אמנם לא יתחייב לדינא הואיל ומאי הוה ליה למעבד, אולם בכל זאת נמצא שהחסידי את החיוב המוטל עליו ולא עלתה בידו מצות תלמוד תורה בשלימותה.

ועל זה חידשה המשנה ש'אינו מתחייב בנפשו עד שישב ויסירם בליבו', שהנה הפסוק 'פן תשכח את הדברים אשר ראו עיניך' נאמר לגבי מעמד הר סיני, שלא לשכוח את היום אשר עמדת לפני ה' בחורב, ולכאן היה מקום לבוא ולשאול מנין לומדים מן הפסוק לענין מצות תלמוד תורה שבכל דור ודור, ונראה שהביאור הוא שמעמד הר סיני לא היה רק מעמד כללי לכל עם ישראל ליתן להם את כל דברי התורה הזאת, אלא היה בו גם מעמד פרטי לכל אחד ואחד בפני עצמו, שכל איש ואיש קיבל את התורה לפי חלקו.

הלא התורה בעצמותה ארוכה היא מארץ מידה ורחבה מיני ים, ולעתיד לבוא עתידים ישראל לשבת ולהגות בה לנצח נצחים בלי שום קץ ותכלית, ואילו אנחנו כאן בעולם הזה ימי שנותינו בהם שבעים ושמונים שנה ובדאי שאין לנו את היכולת להשיג אפילו מעט מן המעט מקצה קצה של התורה.

ואם כן ברור, שכאשר נצטווה כל יחיד מישראל לדעת את כל התורה כולה, לא נכלל בזה חיוב לדעת את כל מה שקיבלנו מסיני ואת כל מה שתלמיד עתיד לחדש במשך כל הדורות, שכן זה מלכתחילה לא ניתן לבית אנוש, וכל מהותו של הצייווי היה שכל אחד יידע את התורה לפי כוחו ויכולתו, וזו מעיקרא תהיה המצוה שמוטלת עליו.

ומעתה הוא מה שאומרת לנו המשנה, שעל אף שיש חיוב על כל יהודי לדעת כמה שיותר מדברי התורה, אם נאנס ותקפה עליו משנתו - נמצא שכעת קטן חיוב הידיעה שהיה לו ומצטמצם למה

אך ברור שכונת חז"ל היא, שאם כי אותם בני אדם מהלכים על שתיים והולכים וזזים אנה ואנה, מכל מקום אין הם מוגדרים כ'חיים', שכן חייהם אינם נחשבים לחיי אנוש אלא כחיים של בהמה ורמש וכל חית הארץ, הואיל ורק על ידי שמירת התורה נשמתו של האדם משתמרת.

'זההרו בזקן ששכח תלמודו מחמת אונסו'

ובמדרש במשלי (פרק י') אמרו (וכ"ה בילקוט שם תתקמ"ה) וז"ל: "לא ירעיב ה' נפש צדיק - זה תלמיד חכם, כל זמן שמתעסק בחיים מתוך דברי תורה אם נתעלם ממנו דבר אחד או פרק אחד מתלמודו, בשעת פטירתו מן העולם אינו נפטר מן עולמו עד שמלאכי השרת באין וסודרין אותו לפניו, בשביל שלא יהא לו בוש פנים לעתיד לבא לפני הקב"ה".

ומתבאר לן מהכא שמכיון שעושה האדם את כל המוטל עליו ומשתדל לזכור את תלמודו, גם אם לבסוף לא זכה לזכור את הכל - מזכירים לו זאת לפני עלייתו לבית דין של מעלה, הואיל והוא מצידו עשה את מה שהיה עליו לעשות וקנה את חלקו בתורתו.

והוא הוא הביאור במה שאמרו חז"ל שלוחות ושברי לוחות מונחים בארון, מכאן לתלמיד חכם ששכח את תלמודו מחמת אונסו שאין נוהגים בו מנהג ביזיון (מנחות שם ושאר דוכתי), דהלא מאי טעמא שמניחים את שברי הלוחות בארון והרי לא ניתן ללמוד מהם תורה, על כרחך היינו משום שנותרה בהם הקדושה שעליהם אחרי שהם עצמם הכילו את דברי התורה, וממילא זהו הטעם שתלמיד חכם גם אם שכח את תלמודו יש עליו שם תלמיד חכם, הואיל ואיהו גופיה נתקדש בקדושת התורה וזכה לייחד את חלקו בחלק התורה.

זכרון התורה אינו זכרון טבעי

בענין זה מספרים על משולח משיבת ראדין שהלך בהוראת החפץ חיים אל הגאון רבי דוד פרידמן מקרלין (בעל היד דוד ושאלת דוד, המכונה ר' דוד קרלינר), שהיה גאון הגאונים של אותו דור, ועמד לפניו וביקש להתרימו למען הישיבה. הגאון רבי דוד היה שקוע בלימודו, ומשהבחין במשולח העומד לפניו התעניין מי הוא ומה הוא מחפש ונתן לו תרומה נדיבה. השליח שראה את התמדת התורה של רבי דוד לא חפץ לעזוב את המקום, ונותר על עומדו להתבונן בלימודו של גדול הדור. ר' דוד המשיך ללמוד, ולאחר שעבר זמן מה הרים את עיניו והבחין שוב באותו משולח. אך למרבה הפלא היה נראה שאינו זוכר כלל מי הוא, ושאל אותו שוב למבוקשו. השליח הזכיר לר' דוד שהוא מי שהיה כאן מקודם והמשיך לעמוד על מקומו. לאחר שעה קלה שוב חזר על עצמו המחזה, וחוזר חלילה. בסופו של דבר תפס הגר"ד את מה שארע, והסביר למשולח: אני עומד כעת בערוב ימי, כשהשכחה שולטת בי, ואינני זוכר כמעט מאומה מימיני ומשמאלי. אך אף על פי כן את התורה שלמדתי בצעירותי לא שכחתי ולא כלום, ואותה אני לומד... (לאחר שנפטר הגאון ר' דוד קרלינר עמד החפץ חיים להספידו בעיירה ראדין, אך קודם לכן הזמין את המשולח בעל המעשה לעיירה וביקשו לספר את הסיפור הנ"ל, ורק לאחר שסיפר את דבר המעשה התחיל החפץ חיים את ההספד).

וכיוצא בזה סיפר לי נכדו של אחד מגדולי הדור הקודם שבסוף ימיו של זקנו לא זכר אפילו את שמות בני משפחתו, ולא היה שייך לדבר איתו כמעט על שום נושא שבעולם, הכל מלבד התורה שלמד, שהיא היתה משתמרת בקרבו כמונחת בקופסא וזכר כל פרט וכל סוגיא.

הרי לנו שכאשר האדם מתחבר אל התורה ונהפך להיות אחד יחד עמה, הוא זוכה לדעת את דבריה למעלה מדרך הטבע כאילו הוא חלק מעצמו ומבשרו, וזוהי הדרך לקנות ולדעת את דברי התורה בלי לשכוח, על ידי שהאדם לא יסיח מהם דעת וישים את ליבו אליהם עד שהיו לאחדים בידו.

ומכאן יידע כל אחד את דרך ההצלחה אליבא דעובדא, מצד אחד להשתדל לחזור ככל הניתן עם הקדשת זמן למסכתות הקודמות ולכל מה שלמד עד היום, אבל מצד שני אם אכן יעמיד את זמנו בצורה של קניית התורה, היא הנותנת לו שיתאחד להיות אחד עם התורה ויתחבר אליה בכל נפשו, עד שיזכור גם את מה שלא חזר עליו ויזכה לדרגה נשגבה של ידיעת התורה.

עכא"ר מוטל ללמוד כפי כוחו

וכבר הבאנו את העובדא ביהודי שניגש אל החזון איש ושאל כמה שעות ישנו אביו ורבו, שהלא על הגר"א מסופר שישן שעותיים ביממה בארבעה שיעורים של מחצית השעה, ואם כן יש מן התימה כמה שעות ישנו האמוראים הקדושים, וכי היה די להם בפחות מכאן?... והשיב לו מרן החזון איש, שיתכן שאביו ורבו ישנו שמונה שעות ביממה... שאכן, כל אחד צריך לעשות לפי הכוחות שלו, ומדידת שיעורו לא תהיה אלא על פי מה שהוא יכל, ולא קרב זה אל זה.

הרמב"ם כתב (פ"א מהל' ת"ת ה"י): "עד אימתי חייב ללמוד תורה, עד יום מותו, שנאמר ופן יסורו מלבבך כל ימי חייו, וכל זמן שלא יעסוק בלימוד הוא שוכח", ולכאן דברי הרמב"ם צ"ב, מפני מה ס"ד שאדם לא יהיה חייב בת"ת עד יום מותו, דמאי שנא מכל שאר המצוות שאדם מחוייב בהם כל רגע ורגע מימי חייו ובכלל זה יום המיתה.

אלא נראה מדברי הרמב"ם דבאמת לא מיירי לענין מצות תלמוד תורה, דהא פשיטא דצריכה להיות עמו כל ימי חייו, וכמ"ש בשבת (פג): דאפילו בשעת מיתה ממש יש לעסוק בתורה, אלא איירי במצות ידיעת התורה, דעל דא הו"א שכיון שכל מהות המצוה היא לדעת ולזכור, אם כן בשעה שהאדם עומד סמוך לעזיבתו את העולם שוב אין לו שעה שעבורה הוא צריך לזכור את התורה, וממילא מה לו לחזור ולשנות.

ועל זה חידש הרמב"ם דאפילו הכי, 'כל זמן שלא יעסוק בלימוד הוא שוכח', ומכיון שנותרו לו עוד רגעים ספורים שבהם הוא צריך לזכור את דברי התורה, עליו להמשיך ולעסוק בה בכדי שלא ישכח את מה שלמד עד הנה, כי כל החיוב על האדם הוא לא לדעת את כל התורה כולה אלא לזכור לפי כוחו, ואם נותר בו עוד כוח ואפילו כחוט השערה עליו לעשות את מה שהוא יכול באותה שעה.

המשמר תורתו נשמתו משתמרת

ויעויין בגמ' במנחות שם דאמרינן; "ר' יוחנן ור' אלעזר דאמרי תרויהו תורה ניתנה בארבעים ונשמה נוצרה בארבעים, כל המשמר תורתו נשמתו משתמרת וכל שאינו משמר את התורה אין נשמתו משתמרת, תנא דבי רבי ישמעאל משל לאדם שמסר צפור דרוך לעבדו אמר כמדומה אתה שאם אתה מאבדה שאני נוטל ממך איסר בדמיה, נשמתך אני נוטל ממך".

ומבואר לנו שהחומר הגדול שמתבאר במשנה ש'כל השוכח דבר ממשנתו מעלה עליו הכתוב כאילו מתחייב בנפשו' הרי הוא כמבואר בדברי הראשונים, משום שהשמירה היחידה על האדם היא ידיעת התורה, וכאשר האדם אינו משמר את התורה אין לו את מה שיגן עליו, והיינו כדאמרינן, שנשמת היהודי היא אחד עם התורה והקב"ה, ואם אין בקרבו את דבריה נחשב לו כאילו נחסרה נשמתו.

ובחז"ל בכמה מקומות אמרו (מובא בילקוט חבקוק רמז תקס"ב); "ותעש אדם כדגי הים, אמר רבי יהודה אמר שמואל למה נמשלו אדם לדגים שבים לומר לך מה דגים שבים כיון שעולים ליבשה מיד מתים אף בני אדם כיון שפורשין מן התורה מיד מתים". ולכאורה יתפלא כל רואה, איככה זה אנו רואים לנגד עינינו בני אדם להמוניהם שפורשים מן התורה ובכל זאת מתהלכים כאחד האדם ונהנים מכל טוב העולם הזה.